

В песне говорится о рытье канавы на чужой, далекой от Украины стороне. На языке малоросса канава одинаково означает и ров, и канал¹. Не о рытье ли Ладожского канала идет речь? В 1721 году по приказанию Петра I, как известно, Скоропадский отправил на каналную работу к Ладоге 12,000 казаков под начальством 3-х полковников. При суровых условиях, в том же году умерло 2461 человек. В следующем 1722 г. туда снова было отправлено 10,000 казаков.

Еще ранее, именно в 1716 г., украинцы впервые участвовали при устройении Царицынской линии и канала на р. Камышенке (для соединения Волги с Доном) „от стороны Кубанской орды“. В 1731–33 гг. при Данииле Апостоле употреблялись для земляных работ при сооружении „от границы татарской“ Украинской линии (от Днепра до Донца). В 1731 году их участвовало 30,000 (20 т. козаков и 10 т. крестьян); в 1732 г. на смену последних послано столько же и наконец в 1733 г. 20,000. Украинская линия, по словам Манштейна, исправлялась и отстраивалась после Минихом и была окончена в 1738 г.²

ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ

151

Ішов чумак дорогою, думає, гадає,
Ой як зайшов до шінкарьки – мед, вино кружає;
Та оглядівсь на четвертий день – воликів немає.
Ой прийшов він до табору, та зробив тревогу:
Сідлай, хлопку, сідлай, малий коня вороного,
Та біжи, хлопку, біжи, малий, – давай панам знати,
Чи не дадуть громадоньки волів одшукати.
Та побіг хлопка, побіг малий, та й не забарився,
А черкеси, яретічни сини, за Кубань подалися.
А полягли густі трави, куди волів гнали,
Ой погнали бусурмани разнимі шляхами.
Ой разними все шляхами, густими тернами,

¹ Каналы на Днепровских порогах малороссы называют *канавами*. (прим. в тексте).

² Подробности о каналных и линейных работах интересующиеся найдут: Бантыш-Каменский. Истор. Малой России 1842 г. III, 131, 137, 140, 164, 165; Ригельман. Летописное повествование о Малой России III, 113, 115, 116, 118, 137; Летопись Самовидца. 1846 г. стр. 96, 104; Белозерский. Летописи. 1854 г., стр. 91, 92, 93; Манштейн. Записки о России 1875 г., стр. 67; Рубан. Краткая летопись Малой России. 1777 г., стр. 171, 175, 177, 195. «Киевская старина» 1884, VIII, 117; «Объяснение полковника Черняка о работах казаков на Ладожском канале», X, 357. Дополнительные сведения Д.И.Багалея.

Отеперь же, сірі воли, навіки пропали.
Іде чумақ дорогою та й сів собі к речі,
Дере поли і рукава, та латає плечі.
Чи тим тая Алтань славна, шо жовтїї піски?
На Алтань йшли по шість пар волів, а з Алтані пішки.
Чи тим так Алтань славна, шо густїї лози?
На Алтань йшли у сап'янах, а з Алтані босі.
Чи тим тая Алтань славна, шо крутїї гори?
На Алтань йшли у каптанах, а з Алтані голі.
Миргородскій капитан він розумний чоловік,
Сидить же він пісьма пише, та в Крим засилає:
Годі вам, чумаченьки, сеї соли лупати,
Приганяйте воли, запрягайте в вози, за башту тікайте.
Ой котрїї чумаченьки та сеє зачували,
Приганяли воли, запрягали в вози, за башту втікали,
Ой котрїї та чумаченьки, та сього не чували,
Та пропали воли, пропали вози і паровишники сами.
Миргородскій капитан він розумний чоловік,
Сидить же він пісьма пише, та в Перекоп засилає:
Ой годі вам, салдатики, в Перекопі стояти,
Біжіть, біжіть до річки Салгірі чумаченьків ратувати.
Та не далеко до річки Салгірі – сім сот ще й чотирі,
А лежать наші славні чумаченьки, де п'ять, де й чотирі.
Понад річкою Салгіром покопані шанці,
А стоять вози до гори ярма, та все чумацькі.

Анифатий Дейна, Вознесенка Алекс. уезда, 29 ноября 1887 г.

Срав.: Максимович. Украинские народ. песни, 1834 г. стр. 178.

152

Казав, казав Довгорук,
Шо не здійме орда рук.
Орда руки здійняла,
Чумаченьків зайняла.
Ой погнали чумаченьків
До річки Савгірі,
Лежать наші чумаченьки
Де п'ять, де чотирі.
Понад річкою Савгірью
Та турецькі хати,
Збунтувались чумаченьки
Хотіли втікати.

Ця пісня складена про погонців, котрі поставляли військові хліб, їх одинаково звали і козаками, і чумаками.

*Федор Мих. Книрик, Языково
Екатер. у., 29 ноября 1988 г.*

Сравн.: Рудченко. Чумацкия народ, песни, стр. 446; Чубинский. Труды V, 1052–1053г. Основа, 1862 г., V, 98–99.

Предание. Пісня про Довгорука – це було діло тоді, як султан хотів завоювать ляхів і прислав до Микитинського перевозу військо, щоб запорожці перевезли на той бік. Запорожці догадались, шо як звоює турок ляха, та така честь буде і їм, та й зробили по-своєму: казну і ружжя с пушками перевезли на свій бік, а турецьке військо випровадили геть к нечистій матері... Орда тоді кинулась в Крим до чумаків і вирізала їх до одного.

*Дмитрий Быковский, 78 л., Никополь
Екатер. у. 11 июня 1894 г.*

Интересно, к какому времени могут быть отнесены вариант песни и предания и о ком из Долгоруких идет речь? При Петре I кн. Василий Владимирович Долгорукий с 1708 г. управлял Украиной, участвовал в походах против турков 1711 в усмирении бунтовщиков Булавина и Некрасова в Полтавской битве. Кн. Василий Михайлович Долгорукий-Крымский под начальством Репнина, участвовал в семилетней войне, а в 77 году, начальствуя корпусом овладел Крымом, который по мирному договору 1775 года снова возвращен был Турции.

153

Ой за гаєм зелененьким
Брала дівка льон дрібненький, (2)
Бона брала, вибірала,
До личенька все рівняла.
Личко ж моє, румнянеє,
Ой кому ж ти доведєся:
Чи попові, чи дякові,
А чи тому чумакові!
Чумак дома не буває,
Нові ярма нариває, (2)
Сірі воли запрягає, (2)
У Крим по сіль поганяє, (2)
Жінку дома покідає.
Зоставайся, жінко, дома,
Рубай дрова до порога,

А соснину до ослона.
Соломою пече, варе,
Горшечками воду носе,
У сусіда солі просе:
Сусідочки, голубочки,
Дайте соли два дрібочки,
Посолити огірочки.
Сусідочки, голубочки,
Научайте свої дочки,
Шоб по ночам не ходили,
Бусурменів не любили.

*Записана от Ганны Уласов. Шевченко.
Дер. Письмачева Екатер. у., июнь 1886 г.*

154

Чумак выезжает в дорогу. – Жена догоняет и возвращает домой. – Жалуется чумак на свое „безталання“.

Ой світ, мати, ясний,
Світ, мати, прекрасний,
Ой чим я такий безсчастний?
Пішов чумак у дорогу,
За ним жінка чорнобрива:
Вози доганяє, воли випрягає,
Ще й миленьким називає.
– Вернись, милий, до дому,
Плачуть діти за тобою,
Отець, мати проклинає.
– Якби ти, жінко добра,
То ти б жила дома,
Неділеньку чтила,
П'ятінку постила,
Шоб нам хортуна служила.
Ой вийду ж я на горочку,
Та гляну я у підвалля,
Там чумаки п'ють гуляють,
Тіко моє безталання.

*Никита Джигирь, 88 лет. Кушугумовка
Александр. у., 29 декабря 1887 г.*

155

Заснув чумак, заснув козак, заснув між возами,
Прокинувся чумаченько, – аж волів немає.

Сідлай, хлопче, сідлай, малий, коня вороного,
Та біжи хлопче, біжи, малий, до города Богослова.
А в городі Богослові у всі дзвони дзвонять,
Не журися, чумаченьку, всі волики гонять.
А в городі Богослові у всі дзвони дзвонять,
Не журися, чумаченьку, всі волики гонять.
Гонять воли із-за гори, та все й круторогі,
За ними йдуть чумаченьки, та всі й чорноброві.
Гонять воли із-за гори, та все й половії,
За ними йдуть чумаченьки, та всі й молодії.
Гонять воли із-за гори, – батіжки волочать,
Оглянулись кругом себе, – аж траву толочать.
Та бодай воли живі були, у Крим ісходили,
Вони ж мене, молодого, навіки зсушили.

*Баба Катерина Козлыха-Графська,
д. Кушугумовка Ал. у., 3 сентября 1894 г.*

Ср.: Чубинский. Труды экспедиции, V, стр. 1039, W, 161 А.

156

Збіралися чумаки
В один шинок гуляти.
– А ну, братці, давати,
По два рублі складати,
По третьому приткнемо, –
Ще довше посидимо.
Шинкарочка молода,
Сип горілочку й вина,
Сип горілку на міру,
Пиши гроші на стіну;
Сип вино на відро,
Пиши гроші у одно.
Шинкарочка молода
На сто рублів вірила,
На тисячу писала, (2)
І худобу забрала.
А між ними був один,
Молодий чумацький син,
Він на щоти добре знав,
Шинкарочку лаять став:
– Ти шинкарька к-ва, б-дь,
Не повинна грабувать, –

Чумак грошей набере
Свої вози одбере.

Дид Варивода, д. Васиновка Алекс. у., 1884 г.

Ср.: Рудченко. Чумацк. народн. песни, стр. 113.

157

Ой ходив чумак сім год по Дону,
Та не було пригодоньки ніколи йому.
Як пішов чумак у Крим на базарь,
Воли його похворали, ще й сам занепав.
Занепав чумак, та й дуже лежить,
Ніхто його не питає, шо в його болить.
Прийшов до його товариш його,
Бере його за рученьку, жалує його:
– Товаришу мій, як рідний мій брат,
Скажи мені, товаришу, шо в тебе болить?
– Болить голова, та ще й не сама,
Бідна моя головонька, чужа сторона.
В чужій стороні – горенько мені,
Ніхто мене не пригорне при лихій біді.
Товаришу мій, не кидай мене,
Продай мої воли й вози, поховай мене.
Під битою дорогою, де чумаки йдуть,
Під білою березою, де горілку пьють.
Скида чумак з себе сіряк, скида ще й кожух,
К сирій землі препадає, – ледве зведе дух;
Скида чумак, скида з себе, скида ще й каптан,
– Воли ж мої половії, хто вам буде пан?
Заревли воли в новому ярмі, –
Поховали чумаченька в чужій стороні.
У Кримочку-городочку ударили в дзвін, –
Це ж по тому чумакові, шо ходив на Дін;
У Кримочку-городочку ударили в два, –
Це ж по тому чумакові, шо роду нема;
У Кримочку-городочку ударили в три
Це ж по тому чумакові, шо ходив у Крим,
У Кримочку-городочку ударили в п'ять,
Це ж по тому чумакові, шо вози риплять;
У Кримочку-городочку ударили в сім, –
Це ж по тому чумакові, шо ходив по сіль.

*Дед Машталяр и баба Грапыха,
д. Кушугумовка Алекс. у., 17 сентября 1894 года.*

В других вариантах: «А в городі у Києві», «у Самарі», «Харькові», у «Самарі», в «Богослові».

Ср.: Рудченко. Чумацк. народн. песни, 157-168; Чубинский. Труды, 370, 1053-56; Максимович. Украинск. народн. песни, 1834 г, 175.

158

Ой у полі два явора, третій зелененькій,
Померає у дорозі чумацк молоденькій.
Померає у дорозі, – товариша просе:
– Товаришу, вірний брате, давай отцю знати,
Нехай їдуть на гряницю чумака ховати.
Приїхали отець-ненька із Борзни, здалека,
Беруть його за рученьку, пригортають к серденьку:
– Було б тобі, наш синочок, по дорогах не ходити,
Було б тобі, наш синочок, отця-неньки не гнівить,
Було б тобі, наш синочку, отця-неньку почитати,
Не прийшлося б, наш синочку, у дорозі померати.
– Не журіться, отець-ненька, не вдавайтесь в тугу,
Поховають добрі люди, як у мене гроші будуть.
Велю собі, отець-ненька, музики наймати:
Нехай грають, вигравають, поки тіло поховають...
Нехай мене не ховають ні попи, ні дяки,
Нехай мене поховають молодії чумаки.
Попи, дяки ненаситні, за гроші побьються,
Молодії чумаки горілки напьються;
І напьються, наїдяться, пісні заспівають,
Вони ж мене, молодого, в дорозі помнянуть.

*Кузьма Лугай, 74 л., с. Вознесенка
Алекс. у., 18 августа 1894 г.*

Ср.: Рудченко, Чумацк. песни, стр. 149; Чубинский. Труд. экспед., V, 1032.

159

Ой у полі криниченька – вода прибуває.
Ой там чумацк молоденькій воли напуває.
– Воли ж мої половії, чому води не пьете?
Либонь мене, молодого, та до гробу везете.
Помер славний чумаченько в Києві на ринку,
Везуть того чумаченька як в'ялую рибку.
Ой летіла сива зозуленька через сад, куюче,
Заплакала миленькая, та по воду йдуче.

Ой летіла сива зозуленька, летяче, кувала, –
Вона його милесенькій всю правду сказала.
Ой летіла сива зозуленька через поле, куюче,
Заховали чумаченька та із Польші йдуче.
Ой коли б я, та сива зозуленька, та крилечка мала,
То я б тую превражую Польщу кругом облітала;
То я б свого миленького по гробу пізнала.

*Кузьма Лутай, 73 лет, с. Вознесенка
Алекс. у., 29 декабря 1884 г.*

Ср.: Руденко. Чумацк. песни, 135-140; Чубинский. V, 1043, № 170, А.

160

Ой мати сина породила,
І вірненько кохала,
Вона ж його в дороженьку
Сільно не пускала.
Ой не на те ж я, моя матінко,
Не на те вродився,
Щоб від своїх товаришів
Та й зостановився.
Приїхали до озера,
Стали сіль лупати,
Ой став же наш, чумаченько,
Важенько здихати.
– „Налупайте ви, милі братці,
На мої вози сами” ... –
Та облився, чумаченько,
Дрібніми сльозами.
Приїхали до озера, –
Стали у базарі,
А вже ж тому чумакові
Й головку зв'язали.
Ой отаману – коня даю,
Осаулу – зброю,
Щоб вигнали чотирі вози соли,
За тілом, за мною.

*Анифат Дейна-Сидоренко. Вознесенка
Александр. у., 29 ноября 1887 г.*

Смерть чумака Макара в дорозі

А

Вилетів пугач на могілу,
Ой як пугу! та й пугу!
Привертайте, славні чумаченьки,
А зімувати до лугу.
А котрії молодії, та проворнії, –
То тії превертали,
А котрії немочні-старії,
То ті в степу зімовали.
Ой заболів та чумак Макар,
А у неділенку вранці,
Ой ви чумаченьки,
Ой ви казаченьки,
Шо я вам хочу казати:
Єсть у мене вісім пар волів,
Вісім возів соли,
Велю вам, братці, продати.
Ой велю вам, милі братці,
Четире вози соли продати,
І продати і жінці гроші послати.
Ой велю вам, милі братці,
Трі парі волів,
І трі вози соли продати,
І на церков гроші отдати.
Остається одна пара волів,
Один віз ще й соли,
Велю вам, милі братці,
І ті продати,
Мене поховати.
Ой помер, помер чумак Макар,
В неділеньку вранці.
Ой шо будемо, милі братці,
Шо будемо гадати,
Ой як будемо чумака Макара ховати?
Ой вигодіть, милі братці,
Добрую годину,
Та зробите чумаку Макару,
Та хоч з рогожі домовину.
Ой ви чумаченьки,

Ой ви козаченьки,
Ви зробіте славу,
Викопайте чумаку Макару,
А хоч сокирою яму.
Та висипте, милі братці,
Високу могилу,
А шоб видно її було
На всю Україну.
Ой в неділеньку, рано пораненько,
А в неділеньку вранці,
Поховали чумака Макара
В зеленому байраці.

*Федор Михайлов. Кнырик. Языкова
Екатер. у., 29 ноября 1888 г.*

Сравн.: Рудченко. Чумацкие народ. песни, 105 – 106, 144; Чубинский. Труды, т. V, стр. 1046, 1048, 1058; Максимович. Украинск. народ. песни, 1834 г. стр. 176.

Б

Злетів пугач на могилу, як пугу! та й пугу!
Ой привертайте, славні чумаченьки, зімовать до лугу.
Ой котрії молоді, проворні, – тії привертали,
Котрі немочні, старії – в степу зімовали.
Ой занедужав чумак Макар, – важенько здихає,
Та до своїх товаришів слізно промовляє:
– Чумаченьки, козаченьки – шо маю казати,
Єсть у мене воли й вози, велю вам продати.
Ой велю вам, милі братці, чотири воза соли продати,
І продати, гроші взяти, та жінці оддати;
Ой велю вам, милі братці, три воза соли продати,
І продати, гроші взяти, на церкву віддати.
Останнюю пару волів і віз соли продати,
І продати, гроші взяти, мене поховати,
Ой запугав пугаченько в зеленім байраці,
Помер чумак, помер Макар, в неділеньку вранці.
Ой шо будем, милі братці, шо будем гадати,
Ой як будемо чумака Макара у степу ховати?
Ой вигодіть, милі братці, добрую годину,
Та зробіть, зробіть чумаку Макару, хоть з рогожі домовину.
Ой чумаченьки, козаченькі, та зробіте славу,
Викопайте чумаку Макару хоть сокирою яму,

Та насипте, милі братці, високу могилу,
А шоб видно було її на всю Україну.
Ой в неділеньку пораненько, в неділеньку вранці,
Поховали чумака Макара в зеленім байраці.

*Дед Трофим Ковбаса, 90 л. и Федор Книрик, 62 л.,
д. Языково Екатериносл. у.,
9 мая 1889 г.*

Ср.: Чубинский. Труды, т. V, 46, 1048, 1058; Максимович. Народн.
песни, 1884, 176.

162

Ой горе тій чайці,
Горе тій небозі,
Шо вивела чаєняток
При битій дорозі.
Чумаченьки ішли,
Чаєняток знайшли
І чаєчку ізігнали,
Чаєнят забрали.
А чаєчка в'ється,
Об дорогу б'ється,
Сидить чумак на важниці,
С чаєчки сміється.
– Ой ви чумаченьки,
Ой ви молоденькі,
Верніть мої чаєнята,
Діточки маленькі!
Буду воли пасти,
Буду завертати,
Верніть мої чаєнята, –
Я їх рідна мати.
– Уже ж наші воли
На зеленій паші,
Уже ж твої чаєнята
Покипіли в каші.
– Бодай же ви, чумаченьки,
У Крим не сходили,
Як ви мої чаєнята
В каші поварили.
Полетіла чайка
На зелені луки:

– Та вже ж мої чаєнята
Попалися в руки...

*Ефим Пивень, 55 л., с. Новогупаловка
Алекс. у., 1 января 1885 г.*

Сравн.: Рудченко. Чумацк. песни, стр. 88-89; Закревський. Старос-
ветск. Бандуриста, I, 37; Максимович. Укр. песни, 1834 г., 108.

БУРЛАЦЬКІ ТА НАЙМИТСЬКІ ПІСНІ

163

Бегство бурлак за Дунай

Віють вітри все буйнії,
Та ідуть дощі все дрібнії,
Та землю орошають,
Та травною урощають,
А цвітами украшають.
Там стояли все кургани,
Де бурлаченькі проїзжали.
Та степи за степами,
І луги з берегами,
Там чумаченькі проходили,
І бурлаченьків провозили,
А тепер не проходять,
І бурлак не провозять, –
Все за вражими панами.
Наші бурлаченькі догадались, –
Через Дунай-річку перебравались,
Та Дунай-річка мати,
Та не дай погібати,
Нам безсчастним сіромахам.

*Агафья Саенкова, 46 л. Покровское
Алек. у., 12 января 1886 г.*

164

Козак горюєт по родине

Летів орел по той бік моря,
Та давай з моря пити,
Горе мені, сіромасі, в чужім краю жити.
Летів крячок по той бічок моря,
Та летяче кряче,
Сидить козак, сіромаха, та сидяче плаче.
Летів крячок та по той бік моря,